

Wisselgesprek met de samenleving

Prinsjeslezing, 16 september 2013

Kim Putters

Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

U kent het fenomeen 'wisselgesprek' wel. Je wordt gebeld, maar hebt een ander op de tweede lijn. Het kan buitengewoon vervelend zijn om in de wacht gezet te worden, maar prettig om meteen te woord gestaan te worden en na een enkel moment aan de beurt te zijn. Als het maar niet te lang duurt, je wilt ook serieus genomen worden. Net de democratie. Niet alles kan tegelijk, soms moet je even wachten, strijden er belangen om de voorrang, maar iedereen verdient serieus de aandacht. Alle geluiden moeten worden gehoord om evenwichtig besluiten te kunnen nemen. Herman Tjeenk Willink, de voormalige Vice-President van de Raad van State, gaf mij daarover steeds 2 lessen mee: 'geen evenwicht zonder tegenwicht' en 'geen samenspraak zonder tegenspraak'. Opdat we niet blind achter te eenzijdige oplossingen aanlopen of in tunnelvisies vastlopen over wat zich afspeelt in de samenleving. De democratie heeft steeds opnieuw een *reality check* en wat tegenspraak nodig. Het is een mooi moment om dat te doen op de vooravond van Prinsjesdag, de dag van onze democratie.

Het prachtige van directeur zijn bij het Sociaal en Cultureel Planbureau is dat de hele samenleving er dagelijks in onderzoeken aan mij voorbij komt. Dat maakt het mogelijk om een brede *reality check* te doen en te laten zien hoe Nederlanders zich eigenlijk voelen en wat ze belangrijk vinden. Nederland scoort internationaal aan de top in levensverwachting, koopkracht, zekerheid, veiligheid en opleidingskansen. We worden gemiddeld 79,2 jaar oud en scoren een 7,6 op de geluksindex. We voelen dat alleen niet zo. Paul Schnabel – mijn voorganger – vatte de houding van de Nederlander vaak samen met: 'Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht'. Nu de crisis echt voelbaar is, worden we ook pessimistischer over onze eigen leefsituatie. Recent zegt 62%: 'Het gaat met mij slechter'. Waar we constateerden dat de wereld om ons heen in brand stond, staat nu het eigen huis erin. De overheid doet daar bovenop een groter beroep op onszelf om de oplossingen te vinden. Voorwaar niet eenvoudig. Het leidt tot zorgen en angst over de toekomst bij zo'n 73% van de bevolking. Dat gaat over de crisis en hoe we met elkaar omgaan (agressie, egoïsme). Mensen willen meer investeringen in arbeid, onderwijs en zorg. Het overgrote deel van de burgers heeft in Nederland echter perspectief op een goed leven, komt niet in aanraking met politie of justitie, doet het doorgaans goed op school en werkt. De bereidheid om voor elkaar te zorgen is ook groot. Toch domineert pessimisme in de publieke opinie en ook in het politieke debat over onze toekomst. Het vertrouwen in de politiek neemt verder af en het onbehagen neemt toe. Hoe daarmee om te gaan?

Drie wisselgesprekken

Ik neem u mee naar het Torentje waar de premier zijn Algemene Beschouwingen voorbereidt en een aantal wisselgesprekken binnenkrijgt uit de samenleving.

Wisselgesprek 1: van generatieconflict naar generatiedialoog

Het eerste wisselgesprek gaat over het generatieconflict dat steeds pregnanter voor onbehagen in de samenleving zorgt. Hoe zit het met de pensioenen? Moeten

we langer doorwerken? Willen jongeren nog voor ouderen betalen? Wie betaalt voor duurzaamheid en zorgt voor ons milieu? Aan de andere kant van de lijn – op de intercom – spreekt een bezorgde jongere van een nieuw opgerichte jongerenbeweging met iemand van een nieuw opgerichte seniorenpartij. De premier schakelt snel. Het is hem duidelijk dat de neiging bestaat om te spreken over *de* jongeren en *de* ouderen die niet meer *de* solidariteit met elkaar opbrengen die er altijd was. *De* baby boom generatie die goed voor zichzelf gezorgd heeft en *de* jongere van nu op wie een zware wissel getrokken wordt. Armoede neemt in de praktijk onder 55 plussers toe. De houdbaarheid van veel voorzieningen staat dus onder grote druk, maar is dat een conflict tussen jongere en oudere generaties? In het Sociaal en Cultureel Rapport van 2010 maakten wij een onderscheid tussen generaties in een familie, van grootouders tot ouders en kinderen, en een hele bevolkingsgroep uit verschillende geboortejaren, zoals de vooroorlogse generatie. Het is natuurlijk onzin om alle generaties tussen 60 en 90 collectief tot 'de generatie ouderen' te betitelen, er ook nog het label 'kwetsbaar' op te plakken en ze als kostenpost weg te zetten. Je eigen ouders zet je ook niet weg op hun 60^e, al worden ook zij wat meer hulpbehoevend, vaak door ingrijpende gebeurtenissen als het verlies van een partner. Waarom zou dat bij alle mensen die in dezelfde periode opgroeien als 'generatie' anders zijn? Er is grote diversiteit in de groep 60 plussers, met mensen die nog heel actief zijn in de economie en de samenleving. Niet om zorgkosten te besparen, maar omdat het de kwaliteit van leven groter maakt en omdat ouderen ook solidair met elkaar willen zijn. Uit recent onderzoek waarin we tien jaar van het ouder worden volgden blijkt dat ouderen liefst door leeftijdgenoten verzorgd of geholpen worden en lang niet altijd door jonge mensen die net van de opleiding komen. Een goed gesprek heb je toch eerder met generatiegenoten. Dat is 'ouderen voor ouderen'.

Jongeren zijn overigens ook bereid zich solidair te tonen, maar willen ook een dialoog. Over de houdbaarheid van het pensioenstelsel, maar ook over heel andere onderwerpen. En ze willen ook wat leren van ouderen. Neem *VMBO on stage*, waarbij jongeren zonder opleiding of werk gekoppeld worden aan oudere werknemers om ze hun passie voor een beroep te laten ontdekken. Ons onderwijs is er onvoldoende op gericht om jongeren te laten leren van ouderen. We doen dat vanuit glossy folders door snelle bureaus in elkaar gezet. Het is zo simpel, praktisch iedere arts, boekhouder, leraar of politieman is bereid een jongere een inkijk in zijn of haar wereld te geven om goed beslagen de markt van opleidingen en werk op te gaan.

Praten in termen van een generatieconflict gijzelt de discussies over de toekomst van de verzorgingsstaat. Een generatiedialoog is nodig, zowel tussen als binnen generaties. Over het zorgen voor zieken of niet werkenden, maar meer nog over het voorkomen dat iemand buiten de economie of maatschappij komt te staan. Mijn generatie is wel extra schatplichtig om die dialoog nu aan te gaan. Opgegroeid in toenemende welvaart, een OV studentenkaart 24/7, hoge studiebeurzen en banen en stageplekken die voor het oprapen lagen.

Wisselgesprek 2: van verzorgingsstaat naar verzorgingsstad

Nadenkend over het organiseren van de generatiedialoog dient zich het tweede wisselgesprek bij de premier aan. Een wethouder uit Friesland. Zij wil graag meer doen voor ouderen, jeugdzorg en gehandicapten, en burgers op hun eigen verantwoordelijkheden aanspreken, maar ze heeft zorgen over de transformatie van de verzorgingsstaat naar een verzameling verzorgingssteden. De decentralisaties impliceren een andere en meer intensieve manier van burgerparticipatie, waarmee burgers invloed op de aard, omvang en kwaliteit van voorzieningen hebben. Dat betekent dat er variatie ontstaat tussen verzorgingssteden. Steeds minder zijn er omliggende rechten van mensen, omdat wisselende combinaties van zorg, werk, mantelzorg en omscholing op elkaar afgestemd worden. Wie de beschikbare professionele hulp, begeleiding of de mogelijkheden tot mantelzorg in gevaar ziet komen ervaart het als een platte bezuiniging en het over de schutting gooien van taken en verantwoordelijkheden door de centrale overheid. Of als afbraak van solidariteit. Positievare argumenten zijn dat gemeenschapszin, zelfredzaamheid en zorgzaamheid dichtbij en met burgers georganiseerd worden. Zorgen voor elkaar gebeurt in families, buurten, wijken en instellingen. Dat is al lokaal van karakter. De vraag blijft hoeveel burgers dat zelf kunnen regelen of mensen in hun omgeving hebben die dat voor hen doen. Soms is zorg gewoon nodig. Hoeveel verschil mag er dan zijn en hoe democratisch vindt de besluitvorming over de verdeling van de schaarse middelen in de verzorgingsstad plaats?

Wisselgesprek 3: van burgerkracht naar burgermacht

De premier krijgt een derde wisselgesprek. Een boze burger. Eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid. Ja ja.. Wat betekent dat? Het gaat niet enkel om het aanspreken van burgerkracht, maar ook om het organiseren van burgermacht. Dat leidt niet per se tot evenveel minder overheid als meer eigen verantwoordelijkheid. Het betekent vooral een andere overheid en een andere samenleving. Zeggenschap voor burgers betekent invloed op je eigen leven, op je zorg, onderwijs, huis of op de leefbaarheid in de buurt. Een herverdeling van verantwoordelijkheden tussen overheid, professionals en burgers. In de polder lijken we steeds weer op zoek naar het delen van die macht, de vele akkoorden zijn er een uiting van. Maar met een extra plek voor mantelzorgers of ZZP-ers in de SER krijgen individuele burgers, werknemers of mantelzorgers nog niet meer te zeggen. Zij zijn meer geëmancipeerd, koopkrachtig, opgeleid en gezonder dan ooit. Via online apps, internet en burgerorganisaties is veel meer mogelijk. Dat maakt het voor het kabinet en het nationale parlement lastig. Steeds meer is het lokale parlement aan zet en willen burgers in de netwerksamenleving, zoals de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling recent beschrijft, zelf zeggenschap. Een pleidooi voor burgerkracht is mooi, maar zonder meer burgermacht en een andere overheid is het een lege huls.

Dilemma's

Vertwijfeld buigt de premier zich over de inbreng voor de Algemene Beschouwingen. De wisselgesprekken met de seniorenpartij en de jongerenvertegenwoordiger, de wethouder en de boze burger leiden tot drie dilemma's voor zijn Algemene Beschouwingen.

1. Dilemma van het ontzorgen

Het eerste dilemma is dat de verzorgingsstaat moet ontzorgen. Er is in Nederland breed bereidheid om mee te betalen aan sociale voorzieningen. De solidariteit is vooral sterk met mensen die dichtbij staan en minder met mensen die op afstand staan. Een derde van de Nederlanders wil voor zichzelf meer meebetalen aan bijvoorbeeld de zorg en een kwart wil dat ook voor anderen. Ruim de helft van de Nederlanders vindt dat de hogere inkomens meer mogen betalen, maar ook dat er al voldoende aandacht is voor mensen die het minder hebben. De solidariteit gaat niet automatisch over inkomensnivellering, meer zorg of meer arbeidszekerheid.

Zo laat TNS Nipo onderzoek van eerder dit jaar zien dat we opschuiven in het denken over bijvoorbeeld de wijze waarop we omgaan met de laatste levensfase en wat daarbij solidair is: 81% van de respondenten vindt dat een oudere of patiënt dan zelf moet kunnen beslissen wanneer de behandeling zou moeten stoppen. Het beeld is dat patiënten voor de duurste en omvangrijkste behandeling kiezen, maar de waardigheid van het leven en sociale contacten worden meer meegewogen dan sommige beroepsbeoefenaren of ambtenaren denken. Onderzoek uit de Verenigde Staten van 2012 wijst bovendien uit dat 69% tot 81% van de kankerpatiënten die chemokuren ondergaat niet weet is of zij deze behandeling ondergaan om beter te worden of om het leven te verlengen. Hoewel het een lastig te beantwoorden vraag is geeft men aan een andere keuze te hebben willen maken. Dat gaat niet over meer zorg, maar over meer kwaliteit van leven. Andere solidariteit.

Inmiddels vindt ook 58% van de Nederlanders dat ongezond gedrag wel 'gestraft' mag worden. In 2007 meende nog 83% van het publiek dat het belasten van ongezond gedrag niet kon. We schuiven dus op in de opvatting over hoe solidair we moeten zijn met ongezond gedrag, maar ook in de opvatting over de vraag of alles moet wat kan. De solidariteit tussen generaties zal dus veel meer liggen in het werken aan kwaliteit van leven en dus soms in het ontzorgen: meer minder zorgen. Er bestaan daarbij tegelijkertijd wel hoge verwachtingen van mantelzorg en zelfredzaamheid. Is die verwachte solidariteit terecht? Een paar cijfers: 7 van de 10 doet al vrijwilligerswerk. In de afgelopen jaren zorgden 1,3 miljoen mensen voor zieke of hulpbehoevende ouders of partners. Gemiddeld nam die zorg 15,4 uur per week in beslag. Op de vraag of men bereid is meer te mantelzorgen antwoorden velen ook positief. Er zijn echter keerzijden. De meeste mantelzorgers zijn tussen de 45-64 jaar oud en vrouw. Het voelt als natuurlijke plicht maar ook als 'belasting' voor 1 op de 5. Binnen de groep vrijwilligers en mantelzorgers zijn er vooral veel voormalige psychologen,

sociaal/maatschappelijk werkers. De groep onder de 60 jaar is bovendien veel meer uren gaan werken. Het stimuleren van arbeidsparticipatie onder vrouwen, langer doorwerken en meer mantelzorgen gaan dus niet automatisch samen. Daarnaast is het niet vanzelfsprekend dat jongere generaties de vrijwilligheid verplicht laten opleggen. Steeds meer gezinnen zijn uiteen gevallen en niet iedereen woont in de buurt van zijn of haar ouders, en vaak is onbekend of je op professionals kunt terugvallen. Een reality check is hier nodig: er is veel potentieel, maar de groep die het doet is beperkt en druk belast.

2. Dilemma van de bevoogding

Het beroep op vrijwilligheid heeft al snel iets van bevoogding, het tweede dilemma. Kun je zeggen wat vrijwilligers moeten doen of mogen ze dat zelf uitmaken? Het bevoogden geeft de overheid en veel burgers toch een ongemakkelijk gevoel, net als het risico van ongelijke behandeling of slechte kwaliteit. Daarom wordt alsnog een bouwwerk aan regels en toezicht georganiseerd, waarop scholen, corporaties, buurtteams of wethouders worden bestraft als ze er niet aan voldoen. Het is gericht op het rationaliseren, disciplineren en controleren van burgers en professionals, maar wat zij daar zelf van vinden blijft veelal de vraag. Ze vinden zelf ook iets, in het klaslokaal, aan het bed of in de bestuurskamer. Stille ideologie is dat. Dat gaat over vraag hoe ouders betrokken zijn bij de school van hun kinderen, of hoe je een verpleeghuis inricht om te zorgen dat familie met een oudere kan koken. Daar zitten opvattingen onder over de rol van leerkrachten of van familie. Daarbij blijkt het lastig om de grenzen stellen, hoever reikt de hulp, mag de leraar straffen, wie bepaalt dat en wanneer zeg je nee? Wanneer kun je nee zeggen en wie mag erover beslissen?

Dat dit soms ook lastig is zien we op school, waar de betrokkenheid van ouders en het gezag van de leraar al een tijdje ter discussie staan. Accepteren ouders dat gezag nog wel of kiezen ze altijd voor hun kind? Dat blijkt genuanceerd te liggen in de praktijk. Ouders blijken minder tijd op school door te brengen met voorlezen of ondersteunen, maar thuis des te meer betrokken te zijn bij het huiswerk van hun kinderen. Het verschuift, ook door tijdsdruk. Leraren zien dat niet altijd en klagen erover. Andersom menen ouders inderdaad dat de leraar geen sancties uit moet delen zonder dat zij het weten. Soms willen we dus bevoogding, maar soms ook niet. Een ingewikkelde verhouding die vraagt om zorgvuldige samenspraak en daar mankeert het nog teveel aan.

3. Het dilemma van vertrouwen

Dat brengt me bij het 3^e dilemma, dat van vertrouwen. Macht delen en zeggenschap loslaten zijn lastig. Niet alleen op school. Bestuurders, banken, verzekeraars, artsen en de politiek genieten steeds minder vertrouwen bij het uitoefenen van macht. Het vertrouwen in de Haagse politiek daalt, inmiddels tot rond de 40%. Hoewel het SCP constateert dat er in de Nederlandse samenleving nog een breed draagvlak bestaat voor nationale besluitvorming over zorg en sociale zekerheid, zien we ook dat de bereidheid om bij te dragen aan sterk

stijgende kosten gering is. Zeker bij ongezond en asociaal gedrag van medeburgers, verspilling, fraude en hoge salarissen van bestuurders. Het gevoel is dat de tol betaald wordt voor slecht gedrag en beleid van anderen. Enerzijds zijn wantrouwen en pessimisme van alle tijden, maar anderzijds willen mensen ook meer zeggenschap, over de zorgverlening, op de school of op het werk. Dat gaat niet altijd over bemoeienis met beleid, maar via sociale media en internet kunnen burgers meer zelf regelen. We zien in ons tijdbestedingonderzoek hoe het toenemend gebruik hiervan zich zowel onder ouderen als jongeren sterk ontwikkelt. Ook zelforganisaties blijken positief op het vertrouwen van mensen te werken, zoals bij buurtzorg en burgerorganisaties. Uit ons onderzoek naar de Krachtwijken bleek ook – hoewel dit duidelijk minder aandacht kreeg - dat de tevredenheid en het optimisme toenemen als mensen weer meer te zeggen krijgen over oplossingen in hun eigen wijk. De meeste burgers zijn van goede wil, stelt de Nationale Ombudsman. De overheid heeft de neiging beleid en regels op te stellen vanwege fouten, incidenten en angst dat er iets misgaat. Dat leidt tot een afstandelijke en sanctionerende overheid en wantrouwende burgers. Macht delen betekent zeggenschap loslaten en niet uitgaan van het slechtste.

Lessen in wendbaarheid

Ik neem u mee terug naar het Torentje. De premier heeft zijn wisselgesprekken met de samenleving nog in de wacht staan. Hij denkt even terug aan de Schoolezing die hij onlangs gaf, over de wendbaarheid van de samenleving en met de oproep aan burgers om ook zelf vorm te geven aan de veranderingen. Hoe kun je een antwoord bieden op onzekerheid, onwetendheid en gevoelens van onmacht? In een democratie is het van belang alle geluiden te horen, tegengeluid een plaats te geven, tegenmacht te organiseren. Niet alleen over het onbehagen en hoe het toch allemaal zover heeft kunnen komen, maar vooral ook over oplossingen. Een blik op twitter maakt duidelijk dat iedereen er opvattingen over heeft. Ervaringen van burgers spelen daardoor een steeds belangrijker rol in beleid en politiek, maar de vraag is wel hoe betrouwbaar en onafhankelijk dat is, of de dialoog echt tot stand komt en of onbehagen afneemt. Wendbaarheid en aanpassingsvermogen vragen om *checks en balances* in politieke besluitvorming, lokaal en nationaal.

1. De vertegenwoordigers van de jongerenbeweging en seniorenpartij waren nog aan de lijn: Geen samenspraak zonder tegenspraak! Een generatiedialoog over de definitie van solidariteit is nodig, waarbij niet economische groei, maar anders samenleven de oplossing is. Dat vraagt een agenda van ontzorgen en kwaliteit van leven dwars door generaties.

2. Ook de Friese wethouder zat nog in de wacht: Een verzorgingsstad is geen uitvoeringsloket van de verzorgingsstaat, maar heeft ruimte voor eigen beleid en inkomsten nodig, en een goed verankerde lokale democratie die spreekt met burgers. Geen evenwicht zonder dat tegenwicht! Dat vraagt om een versterking van de lokale democratie.

3. Zelfs de boze burger was nog net niet afgehaakt: Hij wil meer te zeggen hebben. Zeggenschap, bijvoorbeeld in de buurt of de wijk. Geen burgerkracht zonder echte burgermacht. Het geeft mensen invloed op hun leven. Dat vraagt om een agenda voor burgerinitiatieven en zeggenschap.

Ik sluit af. Herman Tjeenk Willink heeft gelijk. Voor evenwichtige democratische besluitvorming en een constructief debat met burgers over de toekomst van onze verzorgingsstaat zijn tegenwicht en tegenspraak nodig. Immers, als iedereen dezelfde kant op kijkt dan zie je maar de helft van wat belangrijk of mogelijk is. De onafhankelijke kennis over wat er in de onderstroom van de samenleving speelt is daarbij een sleutel voor verandering. Mijn ambitie met het Sociaal en Cultureel Planbureau is dan ook om een spiegel van de samenleving te zijn en zo bij te dragen aan een goede generatiedialoog. De 30-ers en 40-ers zijn het in mijn ogen – zoals ik aan het begin van mijn lezing al zei – schatplichtig om die dialoog juist nu aan te jagen. Het duurde even, maar je ziet ze nu overal naar voren stappen om dit te doen. Op de valreep komt er nog een wisselgesprek binnen bij de premier. Koning Willem-Alexander: 'Dag Mark, ik ben er klaar voor, ik zie je morgen. Vanaf de troon'.